

lancere borgerlønnen, som svar på nyligt opståede udfordringer. Efter min overbevisning er borgerlønnen imidlertid et nyt politisk svar på velkendte og gamle problemer i samfund, der aldrig har været og aldrig vil blive i stand til at forsøge alle via lønarbejde. Men samtidig skal det ikke være nogen hemmelighed, at borgerlønnen for nogle af dens tilhængere er udtryk for en strategi, der fundamentalt bryder med en samfundsøkonomisk ordning, der har vækst, kapitalakkumulation og penge som mål og følgelig også altid arbejdsborgeren som ideal.

Uanset om man har slige strategiske målsætninger eller ej, vil det være min påstand, at borgerlønnen og forestillingerne om, hvad den kan bruges til – udgør et frontalt angreb på det kapitalistiske system.

Det synes Beck ikke at have gjort sig klart. Og med den resignation over for den aktuelle udvikling, som Becks bog i øvrigt er udtryk for, bliver det interessant at se, hvad han vælger, når han indser, at hans vision om borgerløn og borgerarbejde er på lodret konfrontationskurs med den kapitalisme, som ingen ifølge ham – og uden ham selv som undtagelse – vover at sætte spørgsmålstegn ved (s.11).

Ulf V. Olsen

Negativ dialektik

Poul Ferland, *Det identiskes ophævelse i Adornos negative dialektik*, Modtryk, 316 sider. Pris 249 kr.

Idéhistorikeren Poul Ferland forsvarede den 30. august 2002 sin doktordisputats om Th. W. Adorno, der bærer undertitlen 'Rekonstruktivt og kritisk forsøg på en remodernisering af hans tænkning'.

Disputatsen er en minutøs og detaljeret gennemgang af et ganske bestemt aspekt af Adornos negativt-dialektiske tænkning: spørgsmålet om muligheden for en ophævelse af det identiske i den filosofiske erkendelse. Hvad en sådan 'ophævelse' i nærmere forstand indebærer, bliver det kun muligt at forstå gennem rekurs til Hegels erkendelsesteoretiske begreb om 'Aufhebung'. Hegels ophævelsesbegreb indbefatter muligheden af en positiv objekterkendelse, men kun i det omfang den erkendte genstand opfattes i dens dobbelthed af identitet og ikke-identitet med sig selv og med det erkendende subjekt. Objekterkendelsen er i Hegels optik betinget af, at den filosofiske, logiske tanke ikke blot positionerer subjekt og objekt over for hinanden i absolut adskillelse, men at den tværtimod indser den gensidige og uopløselige betingethed mellem subjektets og objektets respektive positioner. Denne indsigt skulle på sin side medføre

en inddragelse af både subjektets og objektets altid historiserede væren i bestræbelsen hen imod sand og absolut filosofisk erkendelse.

Nu er det Hegels postulat, at en sådan dialektisk erkendelsesmodus i sidste ende, gennem omsorgsfuldt filosofisk arbejde, kan resultere i en positiv erkendelse; at filosofien med andre ord gennem en bestandig fastholdelse af dialektikken mellem subjekt og objekt, identisk og ikke-identisk skulle kunne indvinde en real erkendelse af objektet i dets betingethed. Over for en sådan positivt orienteret logisk erkendelse – positiv dialektik, kunne man kalde den – placerer Adorno sig med sin insisteren på dialektikkens negativitet. Den negative dialektik hos Adorno betyder i forhold til Hegel en tilsidesættelse af det yderste moment hos Hegel, hos hvem dialektikken fastfryses i en endelig, positiv erkendelse, der postulerer at rumme de dialektiske momenter i sin faste form.

Adorno nægter denne fastholdelse. Han nægter – modsat Hegel – at en sand dialektisk erkendelse skulle kunne bringes i retning af en stillstand, hvor genstandserkendelsen én gang for alle er indvundet, og filosofien kan fortsætte sit arbejde på andre områder, med nye genstande. Derimod insisterer Adorno på, at *sand* erkendelse af genstande må ske på negativitetens præmisser. Det vil nærmere bestemt sige, at det eneste, den

filosofiske erkendelse kan håbe på, er gennem sine undersøgelser at belyse genstandene fra et andet sted end der, hvor genstandene selv befinder sig. Et egentligt nærvær af genstandene i positiv forstand – som hos Hegel, hvor subjekt og objekt bliver til subjekt-objekt – afviser Adorno som en filosofisk utopisk, uindløselig tanke.

Nu medfører denne Adornos afvisning af positiviteten hos Hegel et problem. For hvad er det den negativt-dialektiske tænkning stræber imod, om ikke en sandhed om undersøgelsens genstand, der i sin fastholdelse af dialektikken overtrumfer den hegelske erkendelsesmodus i trofasthed mod objektet? Eller: hvad er det ved den negative dialektik, der hævder sig selv som en mere autentisk sandhed om objektet end en positivt orienteret erkendelsesmodus? Problemet gælder her hovedtesen i Ferlands afhandling: at der i Adornos negative dialektik med nødvendighed må findes et identisk moment ved genstandene, der danner udgangspunkt for dialektikkens egen sandhed og dens autenticitet. Ferland skriver om sin tese, at Adornos ”filosofiske dialektiske karakter søges påpeget og minutiøst afdækket igennem ikke mindst forsøget på at (gen)indsætte det identiske på den plads, som ifølge denne forfatter retteligt tilkommer det i Adornos tænkning” (p. 12).

Med termen (gen)indsættelse peger Ferland på, at en bestemt Adorno-

reception i en årrække har gjort sig gældende, der – illoyal mod Adornos egen tænkning – har bragt hans negative dialektik i overensstemmelse med poststrukturalistiske, dekonstruktive, erkendelsespessimistiske og ikke-identitets-fetichistiske filosofiske (og litteraturvidenskabelige) positioner. Ifølge Ferland ligger afhandlingens bestræbelse i at bjerge Adornos eget oeuvre fri af disse Heidegger-influerede positioner, for at genfinde den originale Adornos egne tanker og – altså – genindsætte det identiske.

Afhandlingens hovedtese er bestemt overbevisende og – uden megen tvivl hos nærværende anmelder – sand, selv om man kan spørge *i hvor høj grad*, Adorno er blevet gjort til genstand for teoretiske overgreb. Især afhandlingens kapitel 1 redegør gennem 'detailanalyser til det identiskes status hos Adorno', der omfatter nedslag i Adornos vigtigste værker fra *Dialektik der Aufklärung* (1947) til *Ästhetische Theorie* (1969), tilstrækkeligt og grundigt for det identiskes bestandige nærvær i samtlige disse værker. Også kapitel 2 – 'Adornos fremstillingsform' rummer interessante betragtninger, selv om man kan undre sig over, at kapitlet i det store hele kun beskæftiger sig med Adornos fremstillingsform sådan som den er beskrevet af ham selv: som 'aforisme', 'konstellation', 'kritisk model', 'paratakse' og 'essay'. Kapitlet mangler med andre ord distance og kritisk refleksion over, om Adorno faktisk

opnår det med sine fremstillingsformer, han hævder han gør.

Mere problematisk er afhandlingens kapitel 3 – 'Metafysik, teologi og utopi hos Adorno' – især i kraft af et næsten fuldstændigt fravær af definitioner af såvel utopi som teologi og metafysik. Det hedder f.eks. hos Ferland, at der er "ingen redning for nogen art 'ren' metafysik, klassik eller moderne" (s. 128); at Adorno på den anden side står i "gæld til den klassiske og moderne metafysik" (s. 129) – in casu Aristoteles og Hegel – men at han dog "bevarer et metafysisk moment" (ibid.). Ferland positioner endvidere "enhver 'ægte' metafysik" over for den kritiske teori (s. 130), og så alligevel ikke: "[U]topi-tanken [Adornos, *tg/h*] kan let hævdes at have et metafysisk element ved sig" (s. 138) i og med at den er "solidarisk med tingenes væsen" (ibid.). På trods af denne omfattende brug af metafysikbegrebet bliver det på intet tidspunkt klart: 1) hvad der karakteriserer hhv. klassisk og moderne metafysik og 2) hvordan man skal forstå Adornos tænkning som metafysisk i uddragelsen fra disse allerede etablerede refleksionsrum. For hvis metafysik alene betyder solidaritet med tingenes væsen, så er det på ingen måde klart, hvorfor en sådan solidaritet implicerer metafysik.

Afhandlingens kapitel 4, 'Kritiske modeller', udgør noget af en bastard i forhold til den forudgående diskurs.

Her forsøger afhandlingen at foretage en positionering af Adornos tænkning i forhold til enkeltværker fra så forskellige tænkere som Heidegger, Per Højholt, Søren Ulrik Thomsen, Lyotard, Derrida, Foucault, Baudrillard, Bataille, Merleau-Ponty, Deleuze/Guattari og Luhmann. Tekstudvalget er forbavsende og på ingen måde indlysende, og det synes – groft sagt – som om eneste kriterium for tekstudvælgelsen har været, at teksterne skulle forefindes i dansk oversættelse. Det er med hensyn til næsten hver eneste af de nævnte tænkere muligt at nævne i hvert fald ét værk, der ville have haft større betydning for og affinitet til den overordnede Adorno-tese, og konfrontationen mellem Adorno og de inddragne enkelttekster fører sjældent til frugtbare indsigter, men langt snarere til betragtninger i den absolutte periferi af afhandlingens hovedspor.

Til gengæld tager Ferland revanche for dette svage kapitel i afhandlingens obligatoriske skitsering af forskningstraditionen med hensyn til 'Identitetsforståelsen i nyere Adorno-reception'. Kapitel 5 vender med andre ord tilbage til underbygningen af projektets hovedtese gennem rekurs til mangfoldige Adorno-receptioner. Kapitlet lider dog under den skavank, at de behandlede receptioner ikke altid fremlægges lige loyalt (jeg er f.eks. ikke enig i fremstillingen af Anke Thyens og Peter Uwe Hohendahls

Adorno-læsninger, ligesom Hans-Jørgen Schanz – i forbindelse med forsvarshandlingen – udtrykte, at *han* var blevet misforstået), og at Ferland udelukkende formulerer sin egen position i *opposition* til eksisterende Adorno-forskning. Men hvorum alting er, så følger dette kapitel dog afhandlingens hovedspor, og er på den måde langt mere belysende i forhold til hovedtesen end tilfældet var i kapitel 4.

Et overordnet problem i afhandlingen er iøvrigt, at den gennemgående udvikling af begreberne identitet/ikke-identitet, ophævelse og dialektik hos Adorno ikke i noget særligt grundigt omfang relateres til Hegels egen udvikling af de samme begreber. Ferland insisterer på begreber som 'bestemt negation', 'hegelsk' og 'hegeliansk' samt på, at 'Adornos filosofiske læremester' (s. 26) skulle være Hegel. Det er selvfølgelig rigtigt, og helt eksplicit formuleret af Adorno selv; blot mangler der fra Ferlands side en eksplicitering af forholdet mellem de to. Hegel nævnes kun en passant, og de skiftende bestemmelser af, hvad den bestemte negations begreb rummer, er mere end tvivlsomme (s. 32 og især s. 52). Afhandlingens titel og dens overordnede tese signalerer med andre ord en mere indgående beskæftigelse med Hegels erkendelsesteori, end tilfældet er

Dertil kommer – som afhandlingens vel mest afgørende svaghed – en generelt manglende begrebsafklaring.

Det gælder – som nævnt – metafysiske-begrebet men også begreberne 'kærlighed' (s. 83), 'den sociologiske opfattelse' (s. 91) og 'borgerlig tænkning' (s. 94), ligesom det kan undre at begreber som 'vareformen', 'klassesamfundet', 'tingsfiksering af libidoet', 'forvaltning' og 'fetichisme' indføres uden eksplicit reference til hhv. Marx, Freud og Weber og de deraf følgende begrebsudbygninger (jf. afsnittet 'Sociologiske skrifter og kulturkritik'). Tendensen til manglende begrebsafklaring i afhandlingen hænger givetvis sammen med dens mest markante kendetegn: at den udelukkende formulerer sig i medløb med Adornos kritiske teori; at den med andre ord bjærger de nævnte begreber fra Adorno, sådan som de anvendes hos ham, uden en – synes det – nødvendig idéhistorisk rekurs til deres bredere implikationer. Hvad man i den sammenhæng kunne efterlyse, er en kritisk distance til, en problematisering, kontekstualisering og perspektivering af Adornos negative dialektik, der ikke blot placerer den som det nødvendige korrektiv til al anden teoretisk refleksion.

Denne anmelder glæder sig med andre ord til kommende Adorno-forskning fra Ferlands hånd, der med fordel kunne bevæge sig en smule på afstand af sin indforståethed med Adornos hele teoribygning og begrebslighed, sådan at også Adornos egen tænkning blev gjort til genstand for kritisk refleksion. Alene det ville

signalere en fortsat kongenialitet med Adornos bestandige bestræbelser på stadigt nye formuleringer – nye modeller, om man vil – af det kritisk-filosofiske refleksionsrum.

Tobias Garde Hagens

Kierkegaard og ...

Kierkegaard og... hovedtemaer i forfatterskabet, red. Christian Lystbæk og Lars Aagaard, Philosophia, Århus 2001, 153 sider, 179 kr.

Forlaget Philosophia har udgivet en antologi med en række artikler om Kierkegaard, der udspringer af en foredragsrække afholdt ved Århus Universitet i efteråret 1999 og foråret 2000. Intentionen med antologien er både at præsentere nogle hovedtemaer i Kierkegaards forfatterskab og nogle hovedtemaer i den store og komplekse Kierkegaard-forskning. Resultatet er blevet syv artikler, der alle – og helt i Kierkegaards ånd – på hver sin vis er kendetegnet ved en søgen mod det radikale og specifikke, men hvor netop insisteringen på radikaliteten og det specifikke måske gør de forskellige tænkere mere alment enige end de selv ønsker. Jeg vil i det følgende forsøge at udkrystallisere hovedbudskabet i de enkelte artikler og afslutningsvis stille nogle tværgå-